

Чернов Артем Анатолійович,

інструктор ЗСУ з надання першої психологічної допомоги та відновлення,

асистент кафедри кризової психології

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Атаманчук Ніна Михайлівна,

завідувачка, доцентка кафедри кризової психології

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка,

кандидатка психологічних наук, доцентка

Заїка Віталій Миколайович,

доцент кафедри соціальної роботи та спеціальної освіти

Полтавського інституту економіки і права ЗВО «Відкритий міжнародний університет

розвитку людини «Україна», кандидат психологічних наук, доцент

Лебедєв Віктор Альбертович,

майор ЗСУ у відставці, практичний психолог

КП «2-а міська клінічна лікарня Полтавської міської ради»

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДЛЯ ПОДОЛАННЯ ВИКЛИКІВ ВІЙНИ В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглядаються ключові аспекти формування необхідних компетентностей педагогічних працівників у системі сучасної української освіти для подолання викликів, пов'язаних із війною. Акцентується увага на важливості психологічної компетентності освітян у роботі з різними цільовими групами, які постраждали від воєнних дій: військовослужбовцями, демобілізованими особами, родинами, які втратили близьких, та людьми, що пережили обстріли.

Ключові слова: компетентності педагогічних працівників, військові виклики, професійний розвиток, психологічна підтримка, адаптивні методики, освітній процес.

Постановка проблеми. Широкомасштабна війна впливає на функціонування всіх суспільних інституцій. Повітряні тривоги та перебування в укриттях задля збереження власного життя стали для нас буденністю. Постійний стрес, надмірне психологічне навантаження та емоційне вигорання супроводжують людину в умовах невизначеності та загрози життю.

Актуальність дослідження. Однією з ключових проблем, що безпосередньо стосується освітніх закладів, є надання освітніх послуг широкому колу споживачів, серед яких військовослужбовці, цивільні, які перебували під обстрілами, та родини, які втратили близьких через війну. Несприятлива атмосфера війни призводить до значного зростання кількості психологічних і психічних розладів, перевантаження медичної системи та системи психологічного супроводу в освіті.

Попри четвертий рік широкомасштабного вторгнення російської федерації, потреба у психологічній допомозі значно перевищує наявні ресурси. Кількість фахівців, компетентних у клінічній психології, наданні першої психологічної допомоги, роботі з втратою та тривожними розладами, залишається недостатньою, адже попит значно перевищує пропозицію.

Виклад основного змісту статті. Вирішення цієї проблеми може бути досягнуте через підвищення психологічної компетентності працівників освітніх установ [3]. Це передбачає ознайомлення з психологічними особливостями цільових груп осіб, які постраждали від війни. Представлене дослідження присвячене налагодженню співпраці з учасниками освітнього процесу, які зазнали негативного впливу воєнних дій.

Перша велика група, що має власну психологічну специфіку та є безпосереднім учасником війни, – це військовослужбовці. Робота з демобілізованими особами буде розглянута нижче. У цьому абзаці йдеться лише про чинних військових, які вирішили здобувати освіту. Такі випадки непоодинокі, і з огляду на кількість мобілізованих, ця категорія споживачів освітніх послуг буде лише зростати.

Призов до лав Збройних сил України є кризовим явищем, пов'язаним зі зміною соціальної ролі та середовища перебування. Виникає необхідність адаптації до нових умов, де патогенними факторами виступають постійна загроза життю, невизначеність, обмеження свободи дій. Успішне проходження адаптаційних процесів сприяє формуванню зосередженості, вмінню планувати час, проте більшість військових живуть одним днем, не будуючи довгострокових планів на майбутнє. Нерідко виникає недовіра або навіть образа до цивільних осіб, особливо у випадках мобілізації, а не добровільного вступу до війська. Це створює додаткове емоційне напруження та може провокувати проекцію власних претензій на оточення.

При взаємодії з цією цільовою групою важливо підтримувати ідентичність студента, акцентуючи увагу на спільності, а не відмінності в соціальному статусі. Необхідно проявляти повагу, розуміння та враховувати психоемоційний стан військовослужбовця. Оскільки служба пов'язана з обмеженим вільним часом і нервово-психічним виснаженням, особливо серед мобілізованих у 2022 році, доцільно уникати перевантаження навчальними завданнями, надавати завдання поетапно та враховувати індивідуальні потреби кожного студента.

Другою категорією, запропонованою в огляді, є демобілізовані особи. Демобілізація з лав ЗСУ під час воєнного стану можлива лише за наявності вагомих причин, серед яких найчастіше зустрічаються поранення або інвалідність, отримані внаслідок бойових дій [7]. Перебуваючи на військовій службі, особистість проходить через адаптивні та дезадаптивні зміни, характер яких залежить від контексту навколишньої дійсності. Адаптивні реакції, які є необхідними на полі бою, можуть виявитися дезадаптивними в умовах цивільного суспільства.

Серед типових адаптивних змін можна виділити миттєві рефлексорні відповіді, постійне дослідження середовища, аналіз поточної ситуації, загальне напруження, підвищену пильність і готовність до дій. Ці риси формуються як сталі конструкти психіки військовослужбовців. До них часто додається досвід втрати товаришів, поранення, ампутації кінцівок, що супроводжується фантомними болями, а також реакція горювання. Не менш поширеним є комплекс вцілілого або симптоматика ПТСР з неадекватною реакцією на безпечні тригери у цивільному середовищі.

Описаний спектр психологічних проблем демобілізованих осіб вимагає індивідуального підходу з боку педагогічного працівника, тісної співпраці з психологічною службою закладу освіти та обізнаності щодо системи психологічної та психіатричної допомоги. Це дозволить своєчасно спрямувати людину до компетентних фахівців. Однак базові знання про основні симптоми психічних розладів військового часу та особливості взаємодії з даною цільовою групою мають бути обов'язковими для кожного педагогічного працівника [5].

Третьою великою групою осіб, які здобувають освіту, є ті, хто втратив одного з членів родини через війну. Переживання втрати може мати різний характер залежно від віку особи. У дорослому віці нормальне горювання триває до півроку, і психологічна підтримка в цей період полягає у поблажливому ставленні, словах підтримки та емоційній присутності. Такий підхід називається фасилітацією. Типові реакції дорослих на втрату включають почуття провини, пригнічений емоційний стан, епізоди гніву та злості на оточення, а також прагнення до самоізоляції. Самоізоляція значно ускладнює процес адаптації та погіршує прогноз одужання, тоді як соціальна підтримка сприяє збереженню психічного здоров'я.

Аномальне горювання, що триває понад шість місяців або супроводжується важкими психічними симптомами, внесене до Міжнародної класифікації хвороб 11-го перегляду (МКХ-11) як психічний розлад [6]. У таких випадках людину необхідно направити на консультацію до лікаря-психіатра, оскільки стан може перерости в депресивний розлад і супроводжуватися суїцидальними тенденціями. Універсальних алгоритмів підтримки в подібних ситуаціях не існує через індивідуальну феноменологію переживання втрати. Основна рекомендація – не залишати людину наодинці зі своїм болем, виявляти щирю увагу до її психоемоційного стану.

Особливості переживання втрати в дитячому віці відрізняються від реакцій дорослих. На початковому етапі у дітей часто спостерігаються гострі психічні реакції, які можна полегшити першою психологічною допомогою. У період гострої афективної реакції важливо бути поряд із дитиною, створюючи атмосферу безпеки та підтримки. Часто батьки намагаються захистити дитину від інформації про втрату, вигадуючи легенди про зникнення близької людини. Однак таке приховування ускладнює ситуацію: коли правда стає відомою, дитина може відчувати образу та втрату довіри до дорослих.

Дитячий егоцентризм, описаний Ж. Піаже, змушує дитину пов'язувати події з собою, що може спричинити почуття провини. У такому випадку психологічна травма може призвести до розвитку психічних розладів і регресії в розвитку. Педагогічний працівник повинен уважно ставитися до дітей, які пережили втрату, забезпечуючи їх підтримкою та сприяючи адаптації в соціальному середовищі.

Четвертою групою є особи, які пережили обстріли та ракетний терор російської федерації. Одним із найбільш поширених наслідків вибухових уражень, окрім психологічних травм, є мінно-вибухова травма. Вона супроводжується шумом у вухах (тинітусом), підвищеною втомлюваністю та загальним зниженням когнітивних функцій. Цей симптомокомплекс майже завжди поєднується зі зміною чутливості до сенсорних подразнень – як підвищенням, так і зниженням.

Складність ситуації посилюється тим, що ракетний терор не припиняється, а загроза ударів по навчальних закладах залишається високою. Мінно-вибухове ураження є найпоширенішим видом травм під час бойових дій, тому заклади освіти мають бути готовими до надання першої психологічної допомоги та проведення дебрифінгу після надзвичайних ситуацій.

Вимоги часу диктують необхідність обізнаності працівників сфери діяльності «людина-людина» щодо гострих та посттравматичних психічних розладів [4]. Надання допомоги дітям та дорослим у таких випадках має різну специфіку. Основою психологічної допомоги є вправи, які слід відпрацьовувати до рівня автоматизму – аналогічно до підготовки військових медиків і психологів. Влучно відображає цей підхід теза військової психології: *«Під час екстремальної ситуації людина з рівня своїх очікувань спускається до рівня своїх навичок»*.

Для освітніх закладів важливо організовувати спеціалізовані тренування, вивчати протоколи першої психологічної допомоги та проводити процедури дебрифінгу. У подоланні віддалених наслідків ефективною є програма «Діти та війна», навчання тренерів якої проводиться безкоштовно [2].

При мінно-вибухових ураженнях засвоєння навчального матеріалу відбувається повільніше, тому рекомендовано ділити інформацію на невеликі частини, частіше робити перерви та створювати комфортні умови для навчання. З медичними та психологічними аспектами мінно-вибухових травм можна ознайомитися у книзі «Невидимі наслідки війни. Як розпізнати? Як спілкуватись? Як допомогти подолати?» – довіднику для широкого кола фахівців. Рекомендації, наведені у виданні, мають стати основою для створення адаптивних навчальних програм.

Реальний стан речей свідчить, що люди, які страждають на гострий травматичний стресовий розлад (ГТСР) або посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), часто не звертаються за спеціалізованою допомогою [1]. Натомість вони займаються самолікуванням, призначаючи собі рецептурні або безрецептурні психотропні препарати, чи вдаються до алкоголю для зниження симптоматики. Однак таке самостійне лікування лише тимчасово полегшує стан, а згодом призводить до нових проблем, включно із залежністю та поглибленням психічних розладів.

Медична психіатрична служба, через інтенсивність бойових дій, евакуацію медичних закладів та велику кількість постраждалих унаслідок війни, не спроможна задовольнити потребу в психологічній допомозі. Водночас психологічна служба в системі освіти не завжди має фахівців, які володіють компетенціями в галузі клінічної психології, першої психологічної допомоги, психотерапії та профілактики психічних розладів.

Висока ймовірність того, що дитина, дорослий, батько чи мати можуть мати симптоматику ГТСР або ПТСР. У такому випадку вчитель, викладач закладу вищої освіти або вихователь дитячого садка можуть першими стикнутися з проявами цих розладів. При ГТСР людина перебуває у неадекватному стані, що вимагає негайного надання першої психологічної допомоги. Ми переконані, що кожен працівник освітнього закладу має бути обізнаний з основами цієї допомоги.

Варто відзначити позитивну тенденцію завдяки програмі «Ти як?» та державній політиці в галузі ментального здоров'я. Однак, на нашу думку, бракує практичних тренувань із моделювання ситуацій катастроф, що є логічним та послідовним кроком для збереження життя цивільного населення.

ПТСР, своєю чергою, характеризується уникненням та миттєвою реакцією на тригери. На жаль, тригером може стати будь-що – звук, запах, слово чи ситуація. Це підкреслює важливість індивідуального підходу до кожного студента, вихованця чи учня, особливо в умовах війни.

Унаслідок військових дій в Україні значно зросла кількість осіб, які потребують психологічної допомоги через гострі та посттравматичні стресові розлади. Особливого значення набуває роль освітніх закладів як осередків надання першої психологічної підтримки дітям та дорослим. Наявність базових знань із психічного здоров'я серед педагогічних працівників є важливим фактором у збереженні психологічного благополуччя учасників освітнього процесу.

Запровадження тренувальних програм, таких як «Ти як?», та впровадження заходів із моделювання кризових ситуацій сприятиме підвищенню рівня готовності персоналу до реагування

в надзвичайних умовах. Особливий акцент слід робити на індивідуальному підході до кожного учасника освітнього процесу, враховуючи його психоемоційний стан та можливі тригери.

Висновки. Подальші дослідження та розробка єдиних протоколів надання першої психологічної допомоги в освітніх закладах можуть значно підвищити ефективність соціальної підтримки постраждалих осіб, сприяти їхній адаптації та запобігти розвитку психічних розладів у майбутньому.

Список використаних джерел

1. Герасименко Л.О., Скрипніков А.М., Ісаков Р.І. Реакція на важкий стрес та розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад: навч. посіб. Київ: ВСВ «Медицина», 2023. 120 с.
2. Діти та Війна. Навчання технік зцілення. Для дітей віком від 8 до 18 років / Патрік Сміт, Атле Дирегров, Вільям Юле / пер. з англ. О. Антонішин; наук. ред. Катерини Явної. Львів: Галицька Видавнича Спілка, 2022. 108 с.
3. Заїка В., Басенко Р. Особливості мотивації педагогічної діяльності як чинник становлення особистості в освітньому інноваційному середовищі. *Імідж сучасного педагога*. № 2 (203). 2022. С. 30–35. doi: URL: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-2\(203\)-30-35](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-2(203)-30-35)
4. Невидимі наслідки війни. Як розпізнати? Як спілкуватись? Як допомогти подолати? Довідник для широкого кола фахівців. Київ, 2023. 164 с.
5. Повернення з війни: соціально-психологічні особливості реадaptaції та ресоціалізації ветеранів і ветеранок до умов цивільного життя: колективна монографія / [А. Чернов, В. Заїка, В. Лебедев та ін.]. Полтава: ПУЕТ, 2024. 249 с. URL: <http://surl.li/txfmur>
6. Чабан О.С., Хаустава О.О., Омелянович В.Ю. Психічні розлади воєнного часу: монографія. Київ: Видавничий дім Медкнига, 2023. 232 с.
7. Чернов А.А., Заїка В.М., Лебедев В.А. Особливості психологічного консультування військовослужбовців, які були звільнені в запас або у відставку за станом здоров'я, під час дії воєнного стану. *Психолого-педагогічні координати розвитку особистості*: зб. наук. матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф., 1-2 червня 2023 р. Полтава: Національний університет імені Юрія Кондратюка, 2023. С. 246–255.

Churkina V. G.,
Candidate of Art History, Master of Management, Sligo, Ireland (Kharkiv, Ukraine)
Gryshchenko T.M.,
Master of Culture and Art, Sligo, Ireland (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

PROFESSIONAL SOCIAL AND HUMANITARIAN COMPETENCE
OF A PEDAGOGIST AND ART TEACHER

Annotation. This article emphasizes the crucial role of art education in Ukraine's wartime and post-war reconstruction, highlighting its function in fostering patriotic identity and creative potential through the development of essential communication skills. It underscores the necessity of socio-humanitarian competence for art educators, including communicative abilities, cultural awareness, ethical principles, and social activity, to effectively navigate the challenges of modern education. The text details how art education, from preschool to primary and secondary school, integrates traditional and digital methods, with a focus on preserving cultural heritage and adapting to the needs of diverse learners, including those with special needs and displaced individuals. The article stresses the